

LO LIBRE DE LES DONES

TERESA VINYOLES I MIREIA COMAS,

UNIVERSITAT DE BARCELONA

Francesc Eiximenis, en diverses pàgines dels seus tractats, parla de les dones i, a més, va dedicar un llibre sencer, *Lo libre de les dones*,¹ a la condició femenina, de manera que es posà de ple en un tema que estava en voga en el seu temps i que va omplir planes de tractadistes, moralistes i escriptors, tant eclesiàstics com laics: definir la naturalesa femenina. Presentem una lectura de *Lo libre de les dones* des del punt de vista de la història de les mentalitats i de la història de les dones. No és la nostra intenció oferir una anàlisi textual ni literària de l'obra; com a historiadores, hem optat per situar el treball d'Eiximenis dins del context de l'anomenada querella de les dones.

El libre de les dones està compost d'un preàmbul sobre la condició femenina i cinc tractats, corresponents a les edats i l'estat de les dones: les nenes, les donzelles, les dones casades, les vídues i les religioses. Nosaltres, concretament, analitzarem les parts dedicades a definir la dona en general i les adreçades a les dones laiques, deixant per a una altra ocasió, i en tot cas per a treballar amb experts en el tema, l'anàlisi sobre les religioses. Seguint l'esquema que proposa Eiximenis, estudiem, doncs, la primera part, que «tracta generalment d'açò qui a dones pertany» i quatre dels cinc tractats: «infantes, donzelles, dones maridades i vídues». Dit així, podria resultar enganyós, ja que, de fet, els capítols dedicats a les religioses comprenen tres quartes parts de l'obra.

268

Els escrits amb finalitat moralitzant, com aquest, estaven adreçats a un públic no essencialment femení, ja que la major part de lectors eren homes. Algunes d'aquestes obres eren de caràcter marcadament misogin, complaïen més els homes que no pas les dones. El llibre que comentem, segons Eiximenis, havia de ser útil a les dones per a conèixer «llur natural condició, principi i fonament de lurs bonees, passions e misèries» (LD 5, p. 12). De tota manera, parla sovint no per a elles, sinó per als homes, com ja va advertir l'autor traductor de la versió castellana titulada *Carro de las donas*.² Certament, sovint aconsella de quina manera els homes han de tractar les dones.

Amb tot, Francesc Eiximenis va dedicar el llibre a les dones i, molt especialment, a la comtessa de Prades, Sança Ximenis d'Arenós, tal com expressa en el preàmbul: «Dirigit a la molt noble senyora dona Sanxa de Arenós, comtessa de Prades.»

Tant Sança com el franciscà eren propers als ambients de la cort. Sança estava casada amb el comte Joan de Prades, cosí de Pere III i, de fet, fou àvia de la reina Margarida. D'altra banda, Francesc Eiximenis estava sota la protecció dels

1. Seguim l'edició de *Lo libre de les dones* publicada per Frank Naccarato, Barcelona, Departament de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona i Curial Edicions Catalanes, 1981. Les referències a l'obra vénen citades dins el text (LD capítol de l'obra, p. pàgina de la publicació).

2. Traduïda a instància del papa Adrià VI. En el pròleg afirma: «La mayor parte del libro habla con los hombres.» FRANCESC EIXIMENIS, *Este devoto libro se llama «Carro de las donas»: Trata de la vida y muerte del hombre christiano...*, Valladolid, Juan de Villaquiran, 1542.

monarques, els quals patrocinaran la seva formació i la seva obra. Queda explícita la relació personal entre Sança i Eiximenis, ja que ella li havia sol·licitat diverses vegades que li escrigués un devot tractat per a «endreçament» de la seva vida (LD, preàmbul, p. 7).

Curt Wittlin suggereix que una de les raons per la qual Eiximenis es decidí a escriure aquesta obra va ser per a «consolar» Sança després de la separació del seu marit, Joan d'Aragó.³ Sembla ser que, almenys des de l'any 1380, Sança vivia separada del seu espòs, amb qui s'havia casat vers el 1360. La documentació, però, no ens transmet un desconsol de la comtessa, ja que ens mostra que els intents del comte de Prades per tornar «a bona i marital concòrdia» havien estat vans, tot i haver-la fet «amonestar per moltes i notables persones així religioses, com seglars».⁴ Podem dir que Sança Ximenis no va voler tornar al costat del seu marit. Les queixes de l'espòs encara es documenten en temps del rei Martí, ja que Sança disposava dels béns dotals i dels seus fruits i es negava a lliurar-los. Així les coses, resol a recuperar les propietats en mans de Sança, l'any 1411, Joan d'Aragó va sol·licitar a Ferran d'Antequera que, per les armes, reconduís l'actitud de la comtessa. El parlament català reprengué l'ancià comte de Prades, ja que amb aquesta acció havia posat en perill la bona resolució de la qüestió successòria, oberta arran de la mort sense descendència del rei Martí. El comte exigí que Sança fos sotmesa a les decisions del parlament, però, tot i la promesa de l'assemblea d'escriure-li «pregant-la que ella fer la rahó que deu a vós», el parlament reconegué que no hi tenia cap jurisdicció.

Eiximenis s'erigeix com a defensor del matrimoni, però, en canvi, dedica el seu llibre a una dona separada. Per al nostre autor, la separació matrimonial només es justificava en cas d'adulteri. Llavors la dona es podria separar del seu marit, sempre que fos d'edat avançada i els fills ja fossin grans (LD 61, p. 100-101). No sabem si aquesta fou la raó per la qual els comtes de Prades se separaren, però, si més no, ens hi fa pensar.

269

EIXIMENIS EN EL CONTEXT DE LA QUERELLA DE LES DONES

A partir del segle XIII, es produí arreu d'Europa una conjuntura desfavorable a les dones, un corrent antifeminista que es posà de moda amb la literatura misògina que blasma la dona i la fa protagonista de tots els vicis; es va configurar una opinió dominant negativa sobre el sexe femení, idea que es va estendre per mitjà de textos de gran difusió. A més, el renaixement del dret romà va afectar negativament la realitat quotidiana de les dones i tot plegat va consolidar la seva subordinació social.⁵ Trobem en aquest corrent reminiscències de clàssics

3. Citat per David J. VIERA i Jordi PIQUÉ, *La dona en Francesc Eiximenis*, Barcelona, Curial, 1977, p. 137.

4. Santiago SOBREQUÉS I VIDAL, *El Compromís de Casp i la noblesa catalana*, Barcelona, Curial, 1982.

5. *La querella de las mujeres*, I, *Análisis de textos*, Madrid, Al-Mudayna, 2010, p. 14.

com Aristòtil i Ovidi, de pares de l'Església com sant Agustí i d'escolàstics com sant Tomàs. De tots ells, i també de la Bíblia, va beure Francesc Eiximenis. També s'inspirà en el franciscanisme: alguns autors franciscans aporten una visió contradictòria amb les altres fonts i sovint més positiva per a les dones. A més, hi havia en el seu temps persones que posaven en dubte la inferioritat i la maldat femenines; recordem que, encara en vida d'Eiximenis, l'any 1405, Christine de Pisan escrivia la *Ciutat de les dames*.

Hem entrat en el complex debat històric que es produí en el context de la cultura occidental en els darrers segles medievals i que va perdurar durant tota l'època moderna i que anomenem la querella de les dones. És un debat filosòfic, teològic, polític i literari que qüestionava la suposada inferioritat natural de les dones i la superioritat natural dels homes,⁶ propagada per molts tractadistes medievals, de manera que es justificava el lloc desigual que ocupaven les dones i els homes en la societat, és a dir, en la família, en la política i en la cultura. És una pràctica política, no sols un debat literari, que «posa en paraules les relacions dels sexes i entre els sexes nascudes de la crisi del feudalisme».⁷

La querella va néixer a les darreres dècades del segle XIV, és contemporània a la redacció del *Llibre de les dones* i situa la condició femenina al centre del debat intel·lectual i polític. Certament dominarà la idea que els homes i les dones som significativament diferents, i que els homes són superiors a les dones. A la precedent visió negativa de la dona elaborada en ambients eclesiàstics, s'hi ajunta el prejudici negatiu madurat en l'ambient acadèmic.⁸ L'entrada a les aules universitàries medievals del pensament aristotèlic sobre les dones va influir decididament en aquestes idees.

Nosaltres hem de dir que homes i dones podem ser significativament diferents, sí, però que ambdós sexes siguin diferents no comporta que l'un sigui superior o inferior a l'altre. Per a nosaltres, el problema no rau en la diferència en si, que pot ser positiva, sinó en l'establiment de jerarquies entre els diferents: aquesta és la base del masclisme, del racisme i de tots els feixismes.

Sobretot durant el segle XIV, es produí un corrent antifeminista i es posà de moda la literatura misògina. Hi hagué una subversió de valors, els costums i la concepció de la vida i de l'amor canviaren, l'ideal cavalleresc i l'amor cortès quedaren ofegats pel clamor dels intel·lectuals contra les dones i es difuminaren entre les pestes, les fams i les guerres.⁹ Eiximenis, contemporani i supervivent de la gran pesta, dedicà un capítol del seu llibre a explicar «com per lo pecat de les dones Déu tramet gran flagel a les comunitats: cant veràs les dones asseyalada-

6. Yolanda BETETA, «Súcubus, hechiceras y monstruos femeninos. Estrategias de desautorización femenina en el Exemplum Medieval», *La querella de las mujeres*, p.75.

7. María-Milagros RIVERA GARRETAS, «La querella de las mujeres en la ciudad de las damas», a *Mujeres y espacios urbanos: Homenaje a Christine de Pizan 1405-2005*, Madrid, Al-Mudayna, 2007, p. 44.

8. Maria Giuseppina MUZZARELLI, *Un'italiana alla corte di Francia: Christine de Piza, intellettuale e donna*, Bolonya, Il Mulino, 2007, p. 35.

9. Sobre el tema, es va escriure ja fa anys: Enric BAGUÉ, *La dona i la cortesia a la societat medieval*, Barcelona, Aymà, 1947, p. 43.

ment follejar en l'ornar e en lur anar e venir, serà senyal que la ciotat o loch aquell on çò veuràs és prop del seu decayment e que gran tribulació e terrible s'esper en breu» (LD 55, p. 89).

La majoria d'escriptors i de lectors eren homes, o sigui que ells feien i desfeien les seves teories sobre la dona. Certament hi hagué dones com les *trobairitz*, Heloïsa o Hildegarda, que al segle XII posaven per escrit les seves idees, però això era abans que es produís el fort missatge misogin. Qui es va enfrontar als textos contraris a les dones fou Christine de Pisan, que va refusar les teories misògines i va defensar el seu sexe en els seus escrits. Es va crear una controvèrsia entre els qui blasmaven les dones i els qui les defensaven. On era Eiximenis en aquesta querella?

S'ha escrit força sobre el concepte de dona en l'obra de Francesc Eiximenis. Els autors han expressat opinions variades i dispers. Certament, el primer que cal dir és que Francesc Eiximenis mostra opinions contradictòries sobre les dones. A més, sovint es nota una gran dependència de les fonts emprades, per la qual cosa les seves pròpies idees sobre els temes que tracta queden moltes vegades amagades darrere les citacions. L'autor mateix afirma que en el seu llibre segueix les Escriptures, els sants doctors i filòsofs i el que la contínua experiència ens ensenya (LD preàmbul, p.7).

Ja fa anys, Viera¹⁰ anotava la controvèrsia que suscitava el tema i, seguint el que ell es preguntava, és a dir, si l'obra Eiximenis és misògina, hem de respondre que ho és. Les fonts que emprà per escriure les seves obres contemplaven la inferioritat de la dona respecte a l'home, i així ho deia Eiximenis, o bé convençut o bé fruit del seu temps i de la seva cultura. El fet que, seguint la teoria de l'Església, afirmés que la dona podia salvar-se, o que fos partidari d'una certa educació femenina, o que criticés severament els assassins de les dones, no és suficient per a negar un cert grau de misogínia en el nostre autor. De tota manera, cal dir que d'entrada acceptava que les dones tenien algunes boneses, que Déu havia creat Eva del costat d'Adam, no del cap, per la qual cosa ella no havia de senyorejar l'home; ni dels peus, o sigui que l'home no l'havia de tractar com una serventa, sinó que l'havia creat del costat, assenyalant així un cert grau d'igualtat de drets (LD 12, p. 24), igualtat que es perd inexorablement al llarg de l'obra.

Hi ha dos punts en què la majoria d'autors, homes, han estan bàsicament d'acord a afirmar: per un costat, que la dona té ànima, i per un altre costat, que és per naturalesa inferior a l'home, afirmació plenament compartida per Francesc Eiximenis. Pensem, doncs, que en aquest debat polític Eiximenis està al costat dels misògins. Podem dir, en tot cas, que la d'Eiximenis no és una misogínia cruel, sinó que es pot parlar d'una «misogínia moderada». Contemporani a l'esclat de la querella de les dones, no mostrarà una actitud marcadament bel·ligerant en contra del sexe femení, però no deixà de transmetre

10. No entrarem en profunditat en aquest debat, que ha estat treballat per David J. Viera i Jordi Piqué, que no creuen que Eiximenis blasmí les dones per antipatia. Afirmen que el nostre franciscà no era misogin, sinó un home medieval, però pensem que el concepte «medieval» està massa generalitzat. David J. VIERA i Jordi PIQUÉ, *La dona...*, p. 5.

els estereotips que sobre la maldat de les dones circulaven entre els intel·lectuals del seu temps. Com a moralista, valora les virtuts femenines, si bé també en critica els vicis. L'experiència adquirida en la seva àmplia preparació intel·lectual li dóna les eines per a elegir, entre les fonts i les idees, les que creu més encertades, de manera que divulga la idea de la inferioritat i la consegüent submissió de la dona, precisament en un llibre que anava destinat a elles, a alligonar-les i convèncer-les del seu lloc en la societat. És una obra política i didàctica que proclama la desigualtat entre els sexes i la inferioritat natural de la dona, si bé podríem destacar-ne alguns aspectes positius: valora el paper de la dona en la procreació, és partidari de l'educació femenina i refusa frontalment la violència física contra les dones.

LA NATURESA FEMENINA I LA SUBORDINACIÓ DE LA DONA

Eiximenis no expressa una misogínia tan exagerada com la d'altres pensadors del seu temps, però en l'afirmació bàsica a la qual ens hem de referir, fos seva o adquirida, no hi ha dubte que creia rotundament que la dona és inferior a l'home per naturalesa. Remarca la diferència i la inferioritat d'elles respecte als mascles.

272

El problema consistia a definir si era menor per naturalesa o a causa del pecat, si estava subjecta a l'home des de l'origen, o sigui des del temps de la innocència, o si hi estava com a càstig per la seva desobediència i el seu orgull. Eiximenis reflexiona sobre el tema i defineix la dona com a «hom ocasionat, menor per natura que hom mascle». La dona és feta i ordenada per l'home. Si Adam i Eva no haguessin pecat, encara la dona fóra menor que l'home, però llavors el reconeixeria per major «sense neguna pena» (LD 5, p. 13). Sembla, doncs, que les dones de finals del segle XIV no portaven amb resignació aquest paper d'home disminuït, ni acceptaven la submissió a l'home.¹¹ De fet, podem dir que la «querella» era a les cases i al carrer. El nostre pensador no la podia ignorar, havia sentit les dones queixar-se i va prendre partit al costat de la cultura masculina dominant, com ho va fer la immensa majoria dels homes del seu temps, però no pas les dones, i va justificar-ne la discriminació.

Eiximenis deixa clara la seva postura: la dona és menor per naturalesa a l'home. Eva era sàvia, «no pas tant con Adam». Crea una comparació que mostra la superioritat de l'home respecte a la dona. A més, el seu estatus s'agreuja a causa del càstig imposat a ella per culpa del pecat. Com que Adam «era més savi», no va ser temptat; la serp va parlar amb Eva, amb la qual cosa s'entén que el diable, a ell, no l'hauria pogut convèncer (LD 7, p. 15); en definitiva, la dona és temptada perquè té menys seny i pel pecat «del seny que havia perdé gran part» (LD 8, p. 16). Ella és més perversa que el mateix diable, ja que fou capaç de temptar l'home. L'autor considera la dona inferior a l'home i per això hi ha d'estar

11. Teresa VINYOLES, *Les barcelonines a les darreries de l'edat mitjana (1370-1410)*, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana, 1976, p. 74.

subjugada, i a més, com a càstig, «volch Déu humiliar axí que ella fos subiugada al marit e menor notablement». Tot el capítol 11 del llibre conté afirmacions certament negatives de cara a les dones que comporten un elevat grau de marginació. La dona és follia: «Com la primera mare nostra fou foylla, per tal tots li semblam queucom, e majorment les fembres, car més se acosten a ella.» La dona és malvada: «No es al món malícia sobre malícia de fembra» (LD 11, p. 20). Fins i tot, quan culpa Adam del pecat, basa el seu argument en la inferioritat de la dona, de manera que l'home és més culpable perquè té una intel·ligència superior.

Quan llegim el *Llibre de les dones* podem veure'n algun paràgraf que, en una primera lectura, sembla mostrar-nos un Eiximenis proper i comprensiu amb les dones, però quan els analitzem detingudament és decebedor. Ens ha cridat l'atenció, com a exemple, una afirmació que ens fa pensar en una certa compassió: «La dona a causa de caràcter passional sofreix més que l'home.» La paraula compassió la fem servir en el sentit etimològic del mot: 'patir amb', posar-se en el lloc de l'altre, comprendre i fer propi el sofriment de l'altre, però quan acabem de llegir la frase ens adonem que no comparteix el sofriment de les dones, sinó el dels homes, que són els qui han de suportar les dones amb les seves misèries (LD 10, p. 19). Així mateix, en el capítol 12, en el qual pretén elogiar les dones després del discurs misogin del capítol anterior, trobem reflectida finalment aquesta mateixa idea: «Penseu fills que elles són vexells flachs, car aytals les ha creades Déu. Però en elles posà la sua gràcia [...] perquè soporteu-les caritativament per tal que Déu haja pietat de vosaltres» (LD 12, p. 24).

Aquest pensador moderat convenç els lectors i les lectores de la inferioritat inamovible de les dones, ja que respon a dos fets que dona per bàsics: la natura i el càstig diví. En ella predomina més la passió que la raó: «perdé tant de seny que és tan poch aquell qui y és romàs que no és quays res» (LD 11, p. 21). Isabel de Villena, un segle després, intervindrà en la querella desmuntant l'afirmació eiximeniana i d'altres pensadors eclesíastics: la redempció de Crist també havia arribat al pecat d'Eva, i les dones havien estat redimides per Crist igual que els homes.¹²

Algú pot pensar que a l'edat mitjana el fet que un home domini la dona no ha d'interpretar-se com un tret misogin.¹³ Com hem d'interpretar-ho, doncs? Des del punt de vista de les dones de l'època que han pogut fer sentir la seva veu, era un tracte denigrant per a elles. Christine de Pisan es preguntava quines podien ser les causes i les raons que impulsaven tants homes, clergues o no, a parlar malament de les dones:

Jo que he nascut dona, pensava també en altres nombroses dones que he pogut tractar [...] no podia ni comprendre ni admetre la fonamentació del seu judici sobre la naturalesa i la conducta de les dones [...] m'era quasi impossible de trobar un text moral, de qualsevol autor, on abans d'acabar-ne la lectura no

12. Isabel de VILLENA, *Vita Christi*, cap. 197.

13. David J. VIERA i Jordi PIQUÉ, *La dona...*, p. 59.

localitzés algun capítol o paràgraf condemnatòri per a les dones. [...] Així doncs, em fiava més del judici d'altri que del que jo sentia i sabia en el meu ser de dona.¹⁴

LES NENES, LES DONZELLES I L'EDUCACIÓ FEMENINA

Eiximenis, en el *Llibre de les dones*, dedica diversos capítols a l'educació de les «infantes i les donzelles». No estan destinats a allisonar les noies directament, sinó sobretot les seves mares, els pares i els educadors, sobre com s'havia de preparar-les perquè complissin el model establert per la societat patriarcal. El franciscà proposa un pla d'educació moral i religiosa; és en aquest aspecte, segons els pensadors del seu temps, que s'havia d'insistir més.

La tasca educadora, la posa en mans dels pares, essencialment de la mare, «car asò molt mils ho fan les dones que'ls homes per ordinació divinal. Axí que és natural cosa a la dona ésser inclinada a nodrir infants» (LD 6, p. 14). L'educació dels fills i les filles corresponia sobretot a les mares. Dins el discurs de la diferència sexual, es reconeix que elles són més capaces que no pas ells de tractar els infants i de dur a terme les tasques educatives; en aquest punt, doncs, la comparació és positiva per a les dones. És una gran responsabilitat i una càrrega per a la mare, sobretot si ha d'educar una filla: «Qui filla ha deu pensar que porta gran càrrech sobre si matexa» (LD 14, p. 27).

274

El programa que proposa Eiximenis per a educar les nenes es basa essencialment en quatre aspectes: educació religiosa, obediència als pares, formació moral i treball manual. Pel que fa a l'educació religiosa, s'ha d'ensenyar les nenes, de seguida que tinguin una mica d'ús de raó, a dir les oracions; des de petites se les ha d'avisar que no parlin amb jueus ni amb moros. Ens sembla interessant subratllar aquest avís específic per a les nenes. És que creia Eiximenis que podien ser fàcilment influenciables? També se'ls ha d'ensenyar a no jurar i a complir amb els dejunis quan tinguin deu o dotze anys.

Un altre puntal de l'educació de les noies és l'obediència i el respecte al pare i a la mare. Aquest deure és esgrimit pels pares repetidament en l'elecció d'estat i de marit per a les filles. El mètode que proposa Eiximenis per a educar les filles és repressiu: la por als pares sense esglaiament. «Sovint li deuen fer gran pahor de ésser ferida e a vegades si u mereix que la firen, no per lo cap, mas per la esquena o detràs, ab la verga.» El pare i la mare han de tenir sempre la verga o el flagell al costat (LD 16, p. 32).

Tercerament, se li ha d'ensenyar «nodriment», és a dir, bons costums. La primera virtut que s'ha d'inculcar a la dona és la castedat i la vergonya. Ja al principi del llibre, Eiximenis dedica un capítol al tema de la vergonya: «Com vergonya és dada a la dona axí con a natural e a pricipal raïl e fonament de sa honestetat» (LD 2, p. 9-10). La importància del silenci: «donzella parlancera no pot ésser de gran valor» (LD 29, p. 54); «Déus feu lur lengua de coha de cabra, que tots temps se mou» (LD 11, p. 21). Aquests bons costums són específics per a les

14. Christine de PISAN, *La ciutat de les dames*, Barcelona, Eixample, 1990, p. 28-29.

noies i no s'ensenyen les mateixes normes de conducta per als nois: elles han d'aprendre a callar o a parlar en veu baixa, no han de jugar amb nens, no han de mirar la gent a la cara i no han de dir mentides ni ser finestreres. Se les ha d'educar austerament, discretes en el menjar, en el beure i en el dormir. No proposa per a elles cap lleure; en canvi, sí que ho recomana per a l'educació dels nois.

Un punt en el qual Eiximenis insisteix és en el fet que la dona no ha de tenir el costum d'estar-se a la finestra, tingui l'edat que tingui. Respon a la idea que el lloc de la dona és la casa: el contacte amb l'espai públic, ni que fos per la finestra, no era convenient. Sabem que homes i dones medievals passaven moments de lleure badant per les finestres: «Nuyll temps fer huyllades a hom del món, ne estar a la finestra, ne de qui parlar ab negú baix, majorment ab jóvens. Car dona finestrera ne prèssech ab costera no porà molt durar, segons diu l'exemple comú» (LD 16, p. 32). Insistent en el tema, Eiximenis deia: «Les mares que fan les filles sues donzelles finestreres, les fan vils e donen mal nom a lurs filles» (LD 29, p. 54). Critica acaloradament els costums de les dones del seu temps, les formes de vestir, de maquillar-se, de caminar... formes i costums que les mares transmeten a les filles: «E-s posen alt en les esgleyes perquè les vegin lurs enamorats; no saben que s'és filosa, car lexan-la al marit; qui tan volonter finestregen cant passen cavallers; e parlen en lenguatge que om no les entén, juguen als naips e moltes a les taules» (LD 54, p. 88). És un altre exemple que ens ofereix Eiximenis i que ens mostra que les dones del seu temps no accepten el paper que se'ls vol imposar; no es mostren tan submises, callades i passives com els moralistes voldrien.

L'altre aspecte a destacar és el del treball constant: cal que la noia eviti tota ociositat. La dona sempre ha d'estar fent quelcom útil. La nena ha d'aprendre a filar, cosir, tallar i brodar: és una idea repetida en Eiximenis i en parla sovint en les seves obres.¹⁵ Aquest ensenyament podria ser efectiu per a ajudar a mantenir la família en cas de necessitat. Veiem, però, que, quan Christine de Pisan resta vídua amb la família al seu càrrec, optarà per guanyar-se la vida escrivint, no cosint. Els treballs que proposava Eiximenis per a les dones eren mal pagats.¹⁶

En el pla educatiu que proposa al *Llibre de les dones*, no parla de l'educació lletrada. L'únic passatge sobre el tema, el posa en boca d'una reina de Nàpols: «Fort aconseyllava e aprovava que tota dona sabés letra [...] e deia que gran follia havia en los hòmens qui, per millsguardar ses muyllers, no volien que sabessen letres, com saber letres e molt ligir sia a la dona ocasió de saber molt.» Les boneses de la lectura per a la dona eren moltes: tindria major ocasió de ser devota, d'ocupar-se de si mateixa, d'informar-se, d'estar més a casa, de consolar-se en

15. Francesc EIXIMENIS, *Regiment de la cosa pública*, Barcelona, Barcino, 1927, p. 129; Francesc EIXIMENIS, *Dotzè del Crestià*, cap. 554.

16. Isabel de Villena es feia ressò d'aquest fet: «La Senyora, veent que lo guany de la filosa era molt poc, dix a Josep que li fes un teler perquè pogués teixir»; *Vita Christi*, cap. 94. Hem parlat sobre aquest tema a Mireia COMAS, Carme MUNTANER i Teresa VINYOLES, «Elles no només filaven: Producció i comerç en mans de dones a la Catalunya baixmedieval», *Recerques*, núm. 56 (2008), p. 19-45.

les tribulacions i, a més, podria llegir les cartes del marit sense intermediaris (LD 56, p. 91-92). En altres obres, Eiximenis es mostrava partidari que les noies aprenguessin de lletra, sobretot a llegir obres pietoses i exemplars, per tal d'evitar l'ociositat.¹⁷

És, doncs, partidari de la dona lletrada. D'altres abans que ell ho havien indicat: entre els més avançats, trobem el francès Pierre Dubois que, a principis del segle XIV, proposava una educació igual per a noies i nois. De fet, pensava en una educació per a tothom sense diferències de sexe ni de condició social.¹⁸ Evidentment, va ser una utopia. Christine de Pisan, un segle després, demanava també per a les dones una educació semblant a la dels nois i agraià al seu pare que li hagués fet possible l'accés a la cultura escrita. Eiximenis, tot i proposar que elles aprenguin de lletra, no s'inscriu en aquestes posicions avançades de Dubois i Pisan; no pretén igualar les possibilitats educatives entre nois i noies, sinó que pensa en una educació diferenciada i restrictiva per a elles.

Podríem dir que era un pensador moderat pel que fa a l'educació femenina.¹⁹ De fet, no tots els moralistes i pensadors baixmedievals creien convenient que la dona aprengués a llegir i a escriure. Així, Felip de Novara, cavaller del segle XIII, proposava que la dona no aprengués de lletra, perquè la dona il·lustrada, segons ell, es podia veure escomesa per més temptacions. Un contemporani seu, Urbain de Courtais, recomanava al seu fill que no es casés amb una noia per la seva bellesa ni perquè sabés llegir, ja que aquestes noies sovint deceben.²⁰ Jaume Roig no era en absolut partidari que la dona sabés de lletra.²¹

En definitiva, Eiximenis recomana per a les noies l'oració, el dejuni, el silenci i sobretot filar, ja que aquesta activitat educava la disciplina i allunyava la peresa. A més, s'havien d'allunyar del luxe, tant dels menjars delicats com dels vestits ostentosos i de les festes, no havien d'utilitzar cosmètics i havien d'evitar les companyies masculines.

SOBRE EL MATRIMONI I LES DONES CASADES

El tercer tractat del *Llibre de les dones* està dedicat a les dones casades. Comença parlant de la institució del matrimoni per a refusar les raons que donen els autors que hi són contraris, als quals qualifica d'heretges. Argumenta que

17. Al *Dotzè del Crestià*, cap. 554, especifica què és el que hauria de llegir i per què. Recomana que la dona aprengui a llegir per motius pràctics, amb finalitats morals, per a governar la casa, el patrimoni i la família, per a educar els fills. Hi ha una censura en les lectures: les dones no haurien de tenir accés a les cartes amoroses ni a la poesia profana.

18. Giuseppa BIENTINESI, «Vindenzo di Beauvais et Pietro Dubois considerati come pedagogisti», *Atti de la Reale Accademia Della Scienze di Torino*, núm. 51 (1915-1916), p. 1016, citat per David J. VIERA i Jordi PIQUÉ, *La dona...*, p. 36.

19. David J. VIERA i Jordi PIQUÉ, *La dona...*, p. 44.

20. Enric BAGUÉ, *La dona i la cortesia...*, p. 58.

21. Jaume ROIG, *Spill o Llibre de les dones*, ed. a cura de F. Almeda, Barcelona, Barcino, 1928, p. 67.

una de les raons que esgrimeixen és que l'home, quan es casa, pot trobar una mala muller. Aquí Eiximenis ens regala una frase interessant i propera a la realitat: «Axí matex la dona qui pren marit se posa a perill de ésser mal maridada, e trobem-se'n més de mal maridades que no de mal mullerats» (LD 35, p. 61). Conclou que si la dona es posa en aquest risc, més s'hi pot posar l'home, ja que ell és «senyor de la dona i té la major i millor part del matrimoni». De nou, el franciscà reconeix la marginació en què viu la dona i és conscient de les penes que pateixen moltes d'elles, però no els dona cap opció ni remei.

Continua el seu discurs lloant els valors del matrimoni, el primer dels quals són els fills.²² Segueix parlant dels matrimonis que tenen fills, dels que no en tenen i també llargament dels fills bords. Eiximenis valora el paper actiu de la dona en la procreació, tot i que Tomàs d'Aquino, per exemple, negava la participació activa de la dona en la procreació, minimitzant l'únic paper que la societat medieval li havia reservat: el de mare. Un altre corrent ideològic, si bé d'arrel antiga, molt vinculat al franciscanisme valorava el paper de la mare i és dins d'aquest corrent que s'expressa Eiximenis (LD 6, p. 14).²³

El segon valor del matrimoni és la fidelitat. Eiximenis només accepta la separació per raó d'adulteri.²⁴ En aquest punt, interpreta com a favorable a les dones el text de l'evangeli i equipara el dret que tenen tant l'home com la dona de deixar el cònjuge adúlter. Recordem que el *Llibre de les dones* anava destinat a una dona separada i que al llarg de l'obra lloa el matrimoni unit i indissoluble, així com la monogàmia.²⁵ Però constata que hi havia parelles que impugnaven aquesta santa unitat per diverses raons: l'home de vegades avorreix la muller virtuosa i devota, i una bona dona es perd al costat d'un home així «com la perla entre els porcs o el safir entre els àsens». Què ha de fer llavors la dona? Evidentment, tenir paciència al costat d'un home «que totstemp li és pena e perill de mort» (LD 45, p. 76-77). Sempre comparant, Eiximenis accepta que encara és pitjor que sigui la dona la qui avorreixi al marit perquè és devot.

Eiximenis segueix en tot la doctrina de l'Església respecte al matrimoni. Precisament el punt que crea més discòrdia entre el dret civil i el canònic és el del consentiment dels nuvis; el tractat se'n fa ressò. Si el desamor entre la parella es produeix abans del matrimoni, la culpa és dels qui han forçat el casament (LD 47, p. 79). El dret civil cada vegada insisteix més en el consentiment patern;²⁶

22. Així ho defineix Tomàs d'Aquino a la *Summa Teològica* 1-2, 8102.

23. Eiximenis està en la línia de Pere Llombard, sant Bonaventura i Duns Escot. Vegeu David J. VIERA i Jordi PIQUÉ, *La dona...*, p. 140-141.

24. Es refereix a l'Evangeli de Mateu (5,32): «Tot aquell qui repudia la muller, tret del cas de fornicació, la fa adúltera.»

25. «Les esposalles s'han de fer amb un anell que es posa en un sol dit, perquè l'home casat només deu amar una dona i la dona casada només amar un home» (LD 44, p. 76).

26. En aquest sentit, la Pragmàtica de Jaume I de l'any 1244 diu: «Estatuim per tot temps, que de aquí avant, quiscuna filla de qualsevol home, qui sens consentiment exprés de pare, o de mare, o de tutors, o aquells defallents, sens consentiment dels seus proïsmes, se prendrà marit; o que sens matrimoni se permetrà ésser raptada, o ab algun se'n fugirà, ultra la voluntat d'ells, en los béns paternals o maternals en algun temps no succeasca. E aquell qui

l'Església considera indispensable la voluntat dels nuvis i dóna com a vàlids els matrimonis clandestins, tot i que no els aconsella. Eiximenis insisteix contra el matrimoni forçat; «ajustament d'om e de dona per matrimoni fo per Déu ordenat [...] que negú no en sia forçat», tot i que no veu bé que sigui la noia qui es busqui marit (LD 65, p. 105).²⁷

També insisteix en el tema de la fidelitat i dedica un ampli espai a parlar de l'adulteri.²⁸ En un dels aspectes en el qual Eiximenis es reitera és a condemnar els prínceps i les lleis que permeten matar les dones adúlteres. Si bé les Constitucions de Catalunya no establien la pena de mort per a aquests casos, estava prou arrelat que el marit, o els seus, donessin mort a la dona sense que el pes de la llei caigués sobre ells. Així, el rei Pere el Cerimoniós afirmava en una carta que si el marit matava la muller infidel feia el que havia de fer. Tot i que davant la llei seria un assassí, era normalment indultat.²⁹ És ben habitual que els reis perdonin la pena als assassins de les seves dones si les consideren adúlteres. Eiximenis refusa aquests crims: «El príncep fa gran pecat donant llicència als marits de matar les mullers per raó d'adulteri» (LD 50).

El tercer valor del matrimoni és ser el remei contra la fornicació (LD 65, p. 104-105). Eiximenis deixa clar que l'home pot conèixer carnalment la muller sense pecat i dedica uns capítols a la sexualitat dins del matrimoni. En principi, considera que l'atracció sexual entre home i dona, així com l'acte sexual, són naturals «sempre que la obra es faci quan fer-se deu, e là on deu, e ab qui deu, e axí com fer-se deu» (LD 66, p. 105). De tota manera, és un acte meritori només dins del matrimoni,³⁰ i encara estableix restriccions quant a l'espai, el temps i la intenció.³¹ Només seria un acte positiu amb la finalitat d'engendrar o per a complir el deure conjugal. Eiximenis no accepta la passió dins del matrimoni:

---

aital donzella, o filla de algun, per força prendrà, o ab ella matrimoni així contraurà, o ab ella fugirà, de pena de perpetuel exili sia punit» (*Constitucions de Catalunya*, 5/2). Els costums de Gandia diuen: «A tothom generalment e a cascú en especial [...] que no sia gosat que gosse o presumexca fer, tractar, fermar o esposar per paraules de present per si ne per interposada persona, ab alguna doncella o fadrina o fembra que vaga sots hàbit de fadrina, sens licència y exprés consentiment del pare de aquella [...] sots pena de mort corporal en abduy, que abduy seran penjats»: Ferran GARCIA OLIVER, *El Llibre d'Establiments de Gandia*, Gandia, Ajuntament de Gandia, 1987, p. 117-118.

27. «La donzella qui es procura marit no és donzella mes és bacallarot desvergonyit i ab poc seny»: Francesc EIXIMENIS, *Dotzè del Crestià*, cap. 563.

28. Dedicava a aquest tema els capítols 50-51 i 57-61 del *Llibre de les dones* i en parla a d'altres obres com ara per exemple al *Dotzè Llibre del Crestià*, Girona, Col·legi Universitari de Girona, 1987, p. 176-177, 179-180, 252-253 o 387-388...

29. ACA, Reg. 1257, f. 7rv (21-V-1376).

30. No accepta cap tocament entre home i dona fora del matrimoni i critica els luxuriosos i la secta antiga a la qual anomena «Esperit d'amor», referint-se a l'epicureisme (LD 68, p. 109). Epicur afirmava que el plaer és la finalitat última de la vida. Les teories d'Epicur s'havien mantingut fins al segle IV i eren conegudes pels autors medievals, i van ressorgir al segle XVII. Vegeu Epicur de SAMOS, *Sobre la felicitat*, Barcelona, Edicions 62, 1995.

31. Sobre el tema, vegeu Iñaki BAZÁN, «El modelo de sexualidad de la sociedad cristiana medieval, norma y transgresión», *Cuadernos de CEMYR*, núm. 16 (2008), p. 167-191.

«ardent amador e deshonest de sa muller més peca ab ella que ab una altra fembra pública, e és adúlter per sa obra» (LD 6, p 106).³² I encara afegeix, per boca de sant Jeroni, que és pitjor que tenir amiga o anar al bordell. De nou, els consells van dedicats a l'home que peca si l'obra que fa amb la muller «així la faria ab altra que no fos sa muller».

Quan va més enllà en l'anàlisi dels «tocaments» que poden fer-se entre marit i muller, llavors posa com a experts i consellers els doctors de l'Església, els prelats i els confessors, és a dir, homes cèlibes, que han d'aconsellar els homes casats sobre el que és pecat i el que no és pecat quan s'apropen a les seves dones. El nostre franciscà és conscient que alguns homes del seu temps se'n reien (LD 67, p. 106).³³

El quart valor del matrimoni és el sagrament. Es basa en textos i exemples bíblics i en les disposicions emanades dels pares de l'Església i dels concilis eclesiàstics.³⁴ El cinquè valor del matrimoni és la pau i la concòrdia entre les gents del món: en aquest punt, rebut de nou les teories dels qui teoritzen contra el matrimoni.

En el capítol 72, enceta el sisè valor del matrimoni, que defineix «com a solaç de la vida humana». També aquest apartat va dedicat als homes, que aconsegueixen solaç per mitjà de la companyia de la dona. Eiximenis delimita el lloc i les tasques diferents que tenen ells i elles en la societat: mentre que l'home ha de procurar, a fora, el necessari per a la família, la dona ha de tenir cura de la casa. L'home, inclinat naturalment a la dona, en rep companyia, descans i plaer; és feliç si es veu estimat i servit. La tasca de la dona és, doncs, estimar i servir l'home. En aquest discurs, ens mostra una realitat concreta: els homes se senten reprimits de no fer en públic «grans letgeses, grans malvestats i oradures que farien», i és a casa, amb la muller, on troben llibertat per fer-ho i aquesta llibertat «és per l'hom un dels grans solaços qui al món sia» (LD 72, p. 116).

Ens preguntem, com tantes d'altres vegades llegint el llibre: i la dona, què? Les dones, les bones dones, tenen paciència amb els defectes dels marits, tret de l'adulteri, i els mantenen en secret.³⁵ La dona havia d'honrar els sogres i

32. Atribueix l'afirmació a sant Ambròs, si bé Eiximenis comparteix plenament aquesta idea, que ja apunta al capítol 26, recolzant-se en aquest Pare de l'Església, quan diu: «Qui massa ama sa muller e desordenadament és així com aquell qui fa adulter.» Hem escrit sobre el tema a Teresa VINYOLES, *La vida quotidiana a Barcelona vers 1400*, Barcelona, Fundació Vives Casajuana, 1986, p. 206.

33. El tema, el toca més llargament al *Terç del Crestià* dins el «tractat dels senys corporals»: Xavier RENEDO [ed.], *Edició i estudi del «tractat de luxúria» del «terç del crestià»*, Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona, 1995. Entre els manuals de confessors, vegeu la tesi doctoral de Josep HERNANDO, *Sociedad y cristianismo en un Manual de Confesores de principios del siglo XIV*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1980.

34. Sant Agustí és defensor del matrimoni i considera que fou instituït per Déu des de la creació. De tota manera, l'Església no considera el matrimoni com a sagrament fins al segle XIII (*Decreto pro armenis* del Concili I de Lió de 1245).

35. Ha d'encobrir els vicis del marit: si és embriac, lladre, blasfem, traïdor, homicida,

estimar i servir el marit. Aquí anota un exemple en el qual es donen consells a una noble «separada per bregues de son marit» que ens ha fet pensar en Sança Ximenis d'Arenós. Dedicava Eiximenis aquest discurs a la comtessa de Prades? «La dona deu amar son marit de cor, e si no pot, deu pregar a Déu que lo y pos al cor.» Considerem interessant repassar el programa del que ha de fer una bona esposa: deu pregar pel marit perquè Déu el faci bon home, deu parlar-li amb honor, li ha d'ésser servicial, ha de témer ofendre'l, deu callar si el veu enfadat, s'ha de mostrar amable... (LD 76, p. 120). Darrere d'aquest programa, hi veiem sobretot la por i la desigualtat de tracte dins del matrimoni; seria la realitat de les estratègies femenines per sobreviure enmig d'un ambient hostil, la primera de les quals havia de ser la paciència. El solaç, la llibertat i la pau de la llar no estaven pensats per a elles. No hi ha correspondència, ja que, si bé Eiximenis recomanava als marits que estimessin les seves mullers, per justícia i per caritat, s'afanyava a recomanar que no els donessin senyoria i, contradient-se en el que deia anteriorment, instava els marits a no mostrar els seus vicis i defectes a la dona, «car nengú no pot amar la cosa dolenta, mesquina, sens virtut, e sens tot bé, qui tots temps ve ab sos mals vicis, del qual un plaer cordial la muller no pot haver» (LD 78, p. 123). La dona, a més de tenir paciència, ha de tenir «psicologia»: la dona sàvia ha de conèixer el marit, per tal de comportar-se tal com ell vol. Constata que els cavallers volen les dones alegres; en canvi, els ciutadans les volen esquives i pensen que, si la muller riu amb algú, «ja sia fet lo mal» (LD 86, p. 133).

Constatem que molts dels capítols d'aquest tractat van més aviat destinats a aconsellar els homes, com ara quan parla de la gelosia (LD 54) o de què han de fer si tenen una dona lletja i fera o si la tenen enamoradissa (LD 87-88), o de com, en prendre muller, no han d'atendre a bellesa ni a riquesa (LD 80-81). A la vegada, aprofita per a fer una dura crítica dels costums de les dones del seu temps (LD 54, p. 48). Si la tenen enamoradissa, l'han de vigilar de prop (LD 53). De tota manera, cal reconèixer, en favor d'Eiximenis, que sempre diu que és millor que el marit li doni consells amb amor i dolcesa que no pas amb rigor i força. Ara bé, en els consells a l'home enamoradís (LD 82), es gira contra ella: no volgués venjar-se i prendre ella un amant, la dona que té amic és maleïda per Déu; potser per esquivar el seu desplaer que l'home no li doni senyoria, ja que la dona no deu senyorejar sobre l'home per res. Recomana al marit escoltar el consell de la dona, sempre que sigui sobtós: «consell deliberat no et plàcia, car no ha dret ne anvers ni fus ni filosa» (LD 83, p. 129). O sigui que Eiximenis considera vàlid el que la dona de manera espontània diu al marit; ara bé, si reflexiona i amb discurs deliberat l'amonesta, aleshores ella deixa d'interpretar el paper que ha de jugar dins del matrimoni.

Un dels aspectes que d'entrada pot semblar més favorable a les dones és quan parla de la marital correcció. Cap home deu corregir la muller amb paraules dures ni la deu ferir, almenys d'entrada. Després vénen les excepcions: llevat

---

«cap de companyia de bacallars», cal que el seu mal no sigui públicament conegut (LD 76, p. 121).

que un cop amonestada perseverir en un «mal i lleig vici» del qual sigui incorregible, com ara que s'atreveixi a vituperar el seu marit o els sogres, o si és mal parlada o «bregosa» amb els veïns (LD 84).³⁶ O sigui que, de fet, sí que accepta el dret que tenia el marit a corregir la dona. «La malícia de fembra» es corregeix millor amb vergonya, si és dona de bé. Si la dona «és vil e de vil condició així com és pagesa o esclava o captiva», llavors es castiga «mils ab açots o ab batiments» (LD 88, p. 137), però sense una crueltat excessiva. Ens preguntem on era la mesura: potser els costums de la Seu d'Urgell ens la donarien.³⁷ Aquí el franciscà denota una visió no sols misògina, sinó enterament classista de la societat.

També és diferent la gelosia del marit, ja que, a més del temor de perdre l'amor de la dona, hi ha el temor de la vergonya del món (LD 85, p. 131). Si la dona fa gelós el marit mai no tindrà pau amb ell, de manera que ha de témer la seva reacció: pot avorrir-la a ella i als seus fills, donar mort a l'home de qui està gelós, difamar-la, barallar-se amb els seus pares. Eiximenis no posa en paraules que ell la podia ferir o matar, cosa que no pot acceptar, però en la realitat es donen prou exemples d'uxoricidis per sospita d'adulteri.

Finalment, aconsella les dones casades sobre les tasques que han de realitzar: han de regir bé la companya, que tothom estigui ocupat, que estigui ben proveït; no han de consentir delictes a casa, han d'escoltar els qui reclamen i pagar el que se'ls ha promès. Han de procurar espais separats per als homes i per a les dones del servei i no han de permetre enamoraments a casa, ni bregues, ni discòrdies. Han d'instruir les serventes en bons costums i casar les fadrines que estan al seu servei (LD 90). Cal no oblidar que Eiximenis parlava de les dones i per a les dones de les classes privilegiades.

La dona deu governar bé la casa, cosa que es podia aplicar a les dones de diverses condicions socials: governar la casa vol dir ajustar, retenir i administrar els béns, per la qual cosa no ha de ser mandrosa, ni llaminera, ni enamorada, ni malfeinera, ni gaire delicada, ni molt pintada, ni gran parladora, vicis que no permeten governar bé la casa (LD 91, p. 140). Especialment, ha d'ocupar-se a retenir, és a dir, a estalviar, ja que de vegades vénen pèrdues, caresties, males anyades, persecucions, malalties, heretaments de fills, amics necessitats... i, a més, ha de fer almoïna (LD 92, p. 141). La dona ha de procurar retenir sobretot si el marit és «dissipador», ha de mirar de no despendre en excés en vanitats per a ella o per als fills. La muller que no té cura de governar la casa és enemiga del

36. Sobre el tema, vegeu María del Carmen GARCÍA HERRERO, «La marital corrección: un tipo de violencia aceptado en la Baja Edad Media», *Clío & Crimen: Revista del Centro de Historia del Crimen de Durango*, núm. 5, *La violencia de género en la Edad Media*, coordinat per Iñaki Bazán Díaz (2008), p. 39-71.

37. «A quiscu es permès castigar sa muller e fills e companya sens permisió de Cort, amb que no es faça amb espasa o coltell»: vegeu Francesc CARRERAS CANDI, «Les usances o privilegis de la Seu d'Urgell (1470)», *Butlletí de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, vol. XI, 1924. Als Costums de Tortosa (1279), consta que el cap de casa té la jurisdicció dins de casa de castigar els qui es troben sota la seva dependència: dona, fills, néts, nebots, deixebles, aprenents, criats... sempre càstigs moderats sense naframent de les persones: vegeu Benvingut OLIVER, *Libre de les Costums Generals escrites de la insigne ciutat de Tortosa*, Madrid, 1881.

marit, dels fills i d'ella mateixa, i pitjor que lladre. Tot seguit, el franciscà dóna una lliçó d'economia domèstica.³⁸

Conclou el tractat aconsellant les casades sobre la fidelitat al marit: que l'estimi i doni gràcies a Déu que els hagi fet (a ells) «caps d'aitals cossos» (elles). El darrer consell és per als marits: «Pensats vosaltres marits, quanta gràcia vos ha Déu feta que tan gran do vos aga dat al vostre solaç, com és companyia de bona muyller; amat-les e suportats-les en lurs passions, car Nostre Senyor les ha fetes flaques e fràgils» (LD 94, p. 144).

LES VÍDUES

Francesc Eiximenis dedica del capítol 95 al 100 a parlar sobre les vídues i, en especial, dels beneficis de la viduïtat, articulant el seu discurs a partir de les fonts bíbliques, les obres patrístiques i els autors llatins.³⁹ El franciscà gironí fa seva la classificació que Agustí d'Hipona estableix de les vídues a la seva obra *De vita cristiana*, de manera que, a partir de les seves paraules, podem diferenciar tres tipus de vídues:⁴⁰ aquelles que es dediquen a servir Déu, les que tenen cura dels seus fills i es fan càrrec de les responsabilitats domèstiques i, finalment, les que viuen dels plaers i porten una vida ociosa. Les primeres són les que complien l'ideal de viduïtat proposat pels autors cristians. Les vídues que conformen el segon grup són, tot i que amb certes reticències, respectades per la tasca que desenvolupen, però no així les terceres, a qui Eiximenis criticava durament pel fet d'allunyar-se de l'ideal de viduïtat que, segons el seu entendre, només podrien assolir aquelles vídues que es mantinguessin en el primer grup.

En la seva obra, enumera àmpliament els beneficis de la viduïtat, tant per als homes com per a les dones, que, segons el seu parer, la gent desconeix, perquè l'amor al món i a la carn n'amaguen les gràcies (LD 95, p. 145). En primer lloc, la viduïtat deslliura la dona de les càrregues i les misèries del matrimoni i, en aquest sentit, deixa d'estar subjugada al marit. Així, la dona adquireix la llibertat per poder fer allò que més li plagui. Això no obstant, aquesta llibertat només pot ésser entesa com a llibertat per a servir i seguir Déu (LD 96, p. 146).⁴¹

38. Sobre l'economia domèstica, vegeu Teresa VINYOLES, *La vida quotidiana...*, p. 175-187; Teresa VINYOLES, «El pressupost familiar d'una mestressa de casa barcelonina per l'any 1401», a *La societat barcelonina a la Baixa Edat Mitjana: Acta Mediaevalia*, annex I, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1983, p. 101-112.

39. També parla sobre la viduïtat al *Terç* i al *Dotzè del Crestià*, en els capítols 567-569 i 845-848, respectivament.

40. «Tres espècies hi ha de viudes. La primera és d'aquelles qui a sol servir Déu entenen, e aquestes són celestials. La segona, qui entenen a nodrir sos infans pobills e sa casa a mantenir, per trebaylls e ab affans, e aquestes caen e-s leven sovín. La terça, qui entenen en delits e en solaços, e aquestes reserva Déu a la mort eternal» (LD 100, p. 152).

41. Aquesta forma en què el cristianisme medieval entén la llibertat és molt lluny de la idea dominant en el nostre temps, que relaciona la llibertat amb la pràctica freqüent de l'heterosexualitat: María-Milagros RIVERA GARRETAS, «La política sexual», a María-Milagros

En segon lloc, Eiximenis anuncia a les dones que es mantinguin en l'estament de viduïtat que rebran la benedicció divina i estaran sota la protecció de Déu (LD 95, p. 145).⁴² A més, les vídues tenen promès el paradís en major mesura que les persones que es mantinguin en l'estament de matrimoni, encara que inferior a aquelles persones que observin la virginitat.⁴³ D'aquesta manera, se sobreposa el matrimoni a la viduïtat i la viduïtat a la virginitat. La vídua esdevé, en certa manera, una verge, ja que el seu nou estatus li permet retrobar la castedat, considerada la virtut més preuada de totes. La vídua, doncs, ha de respondre a la crida de Déu quan la mena cap a la viduïtat per la gràcia i la misericòrdia que li fa i, per això, mereix ser honrada i coronada en la glòria de Déu (LD 100, p. 153).

Eiximenis recorre també a qüestions més pràctiques per tal de convèncer les dones perquè es mantinguin vídues. En aquest sentit, planteja tot un seguit de perjudicis per a les vídues que optin per les segones núpcies. Per una banda, fa esment de tots els problemes que comporta una relació entre un home i una dona, sobretot quan es tracta d'un segon matrimoni, ja que «qui's parteys de viduage ou sovín retret del marit o muyller primera que aquell o aquella valia e avia estes condicions tan bones, mas açò d'ara no és sinó mort e tribulació» (LD 96, p. 146). A més, si es torna a casar, sempre tindrà la por que el segon es torni a morir.⁴⁴ D'altra banda, l'existència d'infants de diversos matrimonis pot ser font de grans conflictes, que es poden evitar si es resta en viduïtat. Tanmateix, d'acord amb sant Pau, recomana que les vídues joves es tornin a casar i que tinguin cura dels seus fills (LD 65, p. 104).

Eiximenis defineix, en el seu tractat sobre la viduïtat, un programa de comportament o de conducta per a oferir a les vídues un mitjà per santificar-se, mitjançant una vida útil i cristiana.⁴⁵ En primer lloc, la vídua ha d'intensificar les pràctiques religioses, ha de ser devota i entesa en l'oració, ha de confessar-se

---

RIVERA GARRETAS (coord.), *Las relaciones en la historia de la Europa medieval*, València, Tirant lo Blanch, 2006, p. 164.

42. El dret canònic reforça aquest argument, ja que protegeix les vídues consagrades a Déu amb la sanció de penes molt greus contra aquells que les ofenguin o les incitin a abandonar el seu estat; vegeu René METZ, *La femme et l'enfant dans le droit canonique médiéval*. Londres, Variorum Reprints, 1985, p. 109. A més, les malediccions i les condemncions pesaran sobre aquestes persones, anomenades als textos *viduarum ululatus*. Les vídues, però, poden posar-se sota la protecció d'altres persones, com ara bisbes, abats, clergues, jutges, cavallers, etc. a qui s'anomena *consolator viduarum*, *nutritor viduarum* o *iudex viduarum*. Tot i la generositat d'aquesta protecció, cap reemplaça la del marit: Benoît-Michel TOCK, «L'image des veuves dans le littérature médiolatine belge du VIIIe au XIIe siècle», a Michel PARISSÉ, *Veuves et veuvage dans le haut Moyen Âge*, París, Picard, 1993, p. 41.

43. Eiximenis fa al·lusió a la paràbola del sembrador (Mt 13,3-8): «L'estament de matrimoni ha lo fruyt de trenta, lo del viduatge ha aquell de sexanta, lo de virginitat ha aquell de cent» (LD 96, p. 146).

44. Aquesta idea es repeteix de forma idèntica en un text del franciscà Bernardí de Siena (1380-1440), en el seu *De viduitate*, II. Citat per Scarlett BEAUVALET-BOUTOUYRIE, *Être veuve sous l'Ancien Régime*, París, Belin, 2001, p. 40-41.

45. Scarlett BEAUVALET-BOUTOUYRIE, *Être veuve...*, p. 33.

sovint, fer penitència i dejunis. A més, ha de celebrar misses en memòria del marit difunt i ha de practicar la beneficència (LD 97, p. 147-149).

Una de les qüestions que més preocupa Eiximenis és que la vídua porti una vida del tot irreprotxable: cal que vesteixi honestament, amb roba negra pròpia del seu estat, sense maquillatge ni tampoc adornaments, per a demostrar que quan abans s'arreglava ho feia per a agradar el marit i no per vanitat. En aquest punt, Eiximenis fa una de les poques referències a les vídues del seu temps per a criticar els hàbits en el vestir de les vídues catalanes de finals del segle XIV. Reprèn les vídues que s'arreglen, es maquillen, tenen vida social i, en definitiva, no mostren el seu dol, per la qual cosa els adverteix que amb aquest comportament «trobar-t'as a la fi nua e pobra e mesquina davant lo juy de Déu» (LD 99, p. 150). Cal dir, però, que Eiximenis, en un altre lloc del llibre, reconeix que no es pot generalitzar i que no totes les vídues duen una vida tan dissipada: «Mas açò no u fan totes, e en aquelles no és ver la presumpció de dret, ne appar ver per res que totes generalment sien tocades de vici tan assenyalat, com n'i aga moltes de bona vida e de bona consciència» (LD 87, p. 134).

En definitiva, el compliment de tots aquests preceptes significa el compliment de l'ideal de viduïtat cristiana i les vídues que els respecten són, en paraules de Francesc Eiximenis, les «veres vídues» (LD, 98, p. 149), fent clara al·lusió a les paraules de sant Pau a la primera carta a Timoteu.⁴⁶ I és així com la societat patriarcal espera que es comporti una vídua.

CONCLUSIONS

Creiem que, sovint, quan s'ha analitzat l'obra d'Eiximenis, o d'altres obres d'autors medievals sobre les dones, es fa servir el terme igualtat i segurament no és el més apropiat. La diferència sexual es fa evident. El problema, per a nosaltres, no és la diferència òbvia entre els homes i les dones, sinó el fet que la societat jeràrquica medieval, i no sols la medieval, davant de dues persones diferents tot seguit estableix la jerarquia. Poden ser diferents, però no forçosament l'una ha de ser superior a l'altra per la seva raça, la seva religió o el seu sexe. La qüestió és que s'acceptin i es respectin les diferències entre les persones i que, a la vegada, es mantingui la igualtat de drets i de dignitat; igualtat, per exemple, en l'educació i la representació. «No farem a les dones o als infants jutges [...]»,⁴⁷ deia Eiximenis. Si bé era partidari que la dona sabés llegir, no proposava una educació igualitària entre nois i noies. La misogínia no està tant en la idea de la «diferència», sinó en l'afirmació que ella és inferior a l'home per naturalesa. Aquesta és la base de la misogínia. En aquest sentit, Eiximenis insisteix no sols en la desigualtat, sinó també en la inferioritat de la dona, i això no ajuda a dignificar-la. Si bé cal dir que el nostre franciscà no mostra una animad-

46. «Respecta i ajuda les vídues que ho són de debò, és a dir, les que no tenen ningú» (1Tim 5,3).

47. FRANCESC EIXIMENIS, *Regiment de la cosa pública*, Barcelona, Barcino, 1927, p. 104-105.

versió especial vers les dones i que, sovint, el que fa és repetir les idees negatives i propagar-les.

Opina que la dona és menor per naturalesa, que ha d'estar subjecta a l'home, i que, a més, a causa del pecat, va perdre part del seny que tenia i Déu la va subjugar al marit (LD 11, p. 19). D'altra banda, segurament la frase més positiva sobre la dona és que va ser creada «no del cap de l'home, ja que no el deu senyorejar, ni del peu car no la deu hom menysprear ne com a cativa maltractar» (LD 12, p. 24), sinó del costat. Va fer-la companya de l'home, però subjecta a ell. El pecat no és la causa de la subjecció, sinó la creació mateixa, però el pecat és la causa d'una realitat que amoïnava Eiximenis: la dona no es resignava a la submissió.

Segurament el capítol més positiu de cara a les dones és el 12, «Menysprear i malparlar de les dones en general no és bona cosa ne plaent a Déu». Si bé es ratifica en la postura del capítol anterior, molt negativa, en què deixava ben establerta la inferioritat natural de les dones, ara proposa que els homes reflexionin: «De dona ets exit e per ella nodrit, e per dona amat, e a dona, après Déu, obligat [...]. La dona és naturalment pietosa, vergonyosa, amorosa, graciosa. Dona vida és de l'hom [...] vida del malalt, solaç del sa, refugi assenyalat.» Però, no ens enganyem, darrere d'aquest elogi sobre la naturalesa femenina, s'hi veu la dona al servei de l'home, com a «repòs del guerrer». I encara en la frase següent aconsella comprensió als homes que han de conviure amb les dones que ha definit com a exemplars, «suportants-les caritativament per tal que Déus haja pietat de vosaltres» (LD 12, p. 23-24). Insisteix en la debilitat congènita i en el mèrit que tenen els homes que hi conviuen.

Podem dir que Eiximenis no és dels autors més bel·ligerants contra les dones, però no deixa de donar un missatge negatiu. Certament menys negatiu que altres autors, però potser justament la seva moderació podia fer les afirmacions més creïbles. La difusió de la seva obra va ajudar a propagar teories educatives, principis morals i la base ideològica sobre la inferioritat de la dona. La dona és un home ocasionat (LD 4, p. 12), imperfecte, de naturalesa física diferent, amb una intel·ligència inferior, més fràgil (LD 7, p. 15).

Ens agradaria, per acabar, reflexionar sobre fins a quin punt les idees d'Eiximenis arribaren a les dones i als homes baixmedievals. És cert que la majoria de persones no sabien llegir ni tampoc tingueren accés a la cultura escrita, de manera que, a partir d'aquest supòsit, se'ns redueix el nombre de persones que pogueren llegir el *Llibre de les dones*. Tanmateix, i gràcies a la compilació de Jesús Alturo sobre la difusió de l'obra, sabem que el llibre gaudí d'un gran favor entre les diverses capes socials i professionals, entre homes i dones, entre eclesiàstics i laics.⁴⁸ Tot i que el major nombre d'exemplars es troben citats en inventaris de mercaders, no podem obviar que el *Llibre de les dones* també es troba a casa d'una fornera, d'un balancer, d'un fuster i, fins i tot, a la llibreria de la reina Maria. Per tot això podem dir que Eiximenis contribuï en gran manera en

48. Jesús ALTURO, «Noves dades sobre la difusió de *Lo libre de les dones* de Francesc Eiximenis», *Quaderns de la Selva*, núm. 13 (2001), p. 255-263.

el manteniment de les idees misògines en la societat del seu temps i dels segles posteriors.

Sabem que Eiximenis segueix tradicions i llocs comuns de l'època, de manera que critica l'ús dels cosmètics i el vestit;⁴⁹ la bellesa de la dona que podia temptar l'home és perillosa (LD 80, p. 124-125). La tendència al mal és més forta en la dona, ja que és més temptadora que el diable i «tota serpentina e verinosa, en tant que del cap fins als peus no y haja loc qui tot no sia verí e mort d'òmens»; en definitiva, són mutables imprevisibles, porugues, folles, «no és al món malícia sobre malícia de fembra» (LD 11, p. 20-22). No són idees originals, però el llenguatge planer, la facilitat de lectura del text i la difusió de l'obra d'Eiximenis col·laboren a la seva expansió. Potser el fet de la moderació podia ajudar a convèncer lectors i lectores de la veritat dels seus arguments. És, doncs, un discurs polític que reforça la teoria de la inferioritat de les dones i la subjecció natural a l'home, en un context en què hi havia veus més negatives que la d'Eiximenis, però en el qual s'alçaven també veus femenines, i també masculines,⁵⁰ que es contraposaven a aquests arguments.

Tot i que podem considerar la seva misogínia com a moderada o amable, no deixa de ser misogínia. Tanmateix el *Llibre de les dones* destaca per la seva gran defensa del matrimoni i la resolta crítica a la violència física dels marits contra les mullers; de tota manera, no defensa una igualtat de drets ni de tracte entre els cònjuges. En definitiva, podríem concloure que l'home ha d'estimar la muller i la dona ha d'estimar i servir el marit; segurament, en això rau la diferència.

BIBLIOGRAFIA

- ALTURO PERUCHO, Jesús. «Noves dades sobre la difusió de *Lo libre de les dones* de Francesc Eiximenis». *Quaderns de la Selva*, núm. 13 (2001), p. 255-263.
- ALVERNÝ, Marie-Thérèse d'. «Comment les théologiens et les philosophes voient la femme». *Cahiers de Civilisation Médiévale*, núm. 20 (1977), p. 105-129.
- ARCHER, Robert (ed.). *Misoginia y defensa de las mujeres: Antología de textos medievales*. Madrid: Cátedra; Instituto de la Mujer; València: Universitat de València, 2001.
- BAGUÉ, Enric. *La dona i la cortesia a la societat medieval*. Barcelona: Aymà, 1947.
- BATLLE, Carme; VINYOLES, Teresa. «La culture des femmes en Catalogne au Moyen Âge tardif». A: *La femme dans l'histoire et la société méridionales (IX-XIX)*. Montpellier: Fédération Historique du Languedoc Méditerranéen, 1995, p. 127-150.
- BAZÁN, Iñaki. «El modelo de sexualidad de la sociedad cristiana medieval, norma y transgresión». *Cuadernos de CEMYR*, núm. 16 (2008), p. 167-191.
- BEAUVALET-BOUTOUYRIE, Scarlett. *Être veuve sous l'Ancien Régime*. París: Belin, 2001.
- BETETA, Yolanda. «Súcubus, hechiceras y monstruos femeninos. Estrategias de desautorización femenina en el Exemplum Medieval». A: *La querella de las mujeres I*. Madrid: Al-Mudayna, 2010.

49. Sobre el tema, vegeu, per exemple, LD 24-28, p. 42-52, i LD 56, p. 90-91.

50. Carla CASAGRANDE, *Prediche alle donne nel XIII secolo*, Milà, Bompiani, 1978, cita a favor de les dones Humbert de Romans (1194-1277).

- BIENTINESI, Giuseppa. «Vincenzo di Beauvais e Pietro Dubois considerati come pedagogisti». *Atti de la Reale Accademia Della Scienze di Torino*, núm. 51 (1915-1916).
- CARRERAS CANDI, Francesc. «Les usances o privilegis de la Seu d'Urgell (1470)». *Butlletí de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, vol. XI (1924).
- CASAGRANDE, Carla. *Prediche alle donne del secolo XIII*. Milà: Bompiani, 1978.
- CLAUSELL, Carmen. «Francesc Eiximenis en Castilla. I. Del *Livre de les dones* al *Carro de las donas*». *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, núm. VI (1995-1996), p. 439-465.
- COMAS, Mireia; MUNTANER, Carme; VINYOLÉS, Teresa. «Elles no només filaven: Producció i comerç en mans de dones a la Catalunya baixmedieval». *Recerques*, núm. 56 (2008), p. 19-45.
- Constitucions i altres drets de Catalunya*. Barcelona: Joan Pau Martí i Josep Llopis, estamper, 1704. [Reedició, Barcelona: Base, 1973]
- COURCELLES, Dominique de. «Recherches sur les livres et les femmes en Catalogne aux XVe et XVIe siècles. Figures et lectrices». A: COURCELLES, Dominique de; VAL JULIAN, Carmen (ed.). *Des femmes et des livres: France et Espagne, XIVe-XVIIe siècle: Actes de la journée d'étude organisée par l'École nationale des Chartes et l'École normale supérieure de Fontenay/Saint-Cloud (Paris, 30 avril 1998)*. París: École des Chartes, 1999. (Études et Rencontres; 4), p. 95-114.
- COURCELLES, Dominique de; VAL JULIAN, Carmen (ed.). *Des femmes et des livres: France et Espagne, XIVe-XVIIe siècle. Actes de la journée d'étude organisée par l'École nationale des Chartes et l'École normale supérieure de Fontenay/Saint-Cloud (Paris, 30 avril 1998)*. París: École des Chartes, 1999. (Études et Rencontres; 4)
- EIXIMENIS, Francesc. *Dotzè llibre del Crestià*. Girona: Col·legi Universitari de Girona, 1987.
- *Lo Crestià*. Ed. a cura d'Albert Hauf. Barcelona: Edicions 62: La Caixa, 1983.
- *Lo libre de les dones*. Ed. a cura de Frank Naccarato. Barcelona: Universitat de Barcelona. Departament de Filologia Catalana, 1981.
- *Regiment de la cosa pública*. Barcelona: Barcino, 1927.
- *Este devoto libro se llama «Carro de las donas»: Trata de la vida y muerte del hombre christiano...* Valladolid: Juan de Villalquiván, 1542.
- EPICUR DE SAMOS. *Sobre la felicitat*. Traducció de Jordi Cornudella. Barcelona: Edicions 62, 1995.
- GARCIA OLIVER, Ferran. *El llibre d'Establiments de Gandia*. Gandia: Ajuntament de Gandia, 1987.
- GARCÍA HERRERO, María del Carmen. «La marital corrección: un tipo de violencia aceptado en la Baja Edad Media». *Clío & Crimen: Revista del Centro de Historia del Crimen de Durango*, núm. 5, *La violencia de género en la Edad Media*. Coordinat per Iñaki Bazán Díaz (2008).
- HERNANDO, Josep. *Sociedad y cristianismo en un Manual de Confesores de principios del siglo XIV*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1980.
- LACARRA, Eukene. «Las enseñanzas de *Le livre des trois vertus à l'enseignement des dames* de Christine de Pizan y sus primeras lectoras». *Cultura Neolatina*, vol. LXI, núm. 3-4, (2001), p. 335-360.
- LACARRA, María Jesús. «Algunos datos para la historia de la misoginia en la Edad Media». A: *Studia Honorem Profesor Martí de Riquer*. Vol. I. Barcelona: Quaderns Crema, 1980, p. 339-361.
- METZ, René. *La femme et l'enfant dans le droit canonique médiéval*. Londres: Variorum Reprints, 1985.

- MORÍN, Alejandro. «Matar a la adúltera: el homicidio legítim en la legislació castellana medieval». *Cahiers de Linguistique et de Civilisation Hispaniques Medievales*, núm. 24 (2001), p. 353-376.
- MUZZARELLI, Maria Giuseppina. *Un'italiana alla corte di Francia: Christine de Piza, intellettuale e donna*. Bolonya: Il Mulino, 2007.
- OLIVER, Benvingut. *Llibre de les costums generals escrites de la insigne ciutat de Tortosa*. Madrid, 1881.
- PISAN, Christine de. *La ciutat de les dames*. Barcelona: Eixample, 1990.
- La querella de las mujeres*. I. *Análisis de textos*. Madrid: Al-Mudayna, 2010, p. 14.
- RENEDO, Xavier. *Edició i estudi del «Tractat de Luxúria» del «Terç del Crestià»*. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona, 1995.
- RIVERA GARRETAS, María-Milagros. «La política sexual». A: RIVERA GARRETAS, María-Milagros (coord.). *Las relaciones en la historia de la Europa medieval*. València: Tirant lo Blanch, 2006, p. 139-204.
- «La querella de las mujeres en la ciudad de las damas». A: *Mujeres y espacios urbanos: Homenaje a Christine de Pizan. 1405-2005*. Madrid: Al-Mudayna, 2007, p. 44.
- ROIG, Jaume. *Spill o Llibre de les dones*. Ed. a cura de F. Almeda. Barcelona: Barcino, 1928.
- SOBREQUÉS I VIDAL, Santiago. *El Compromís de Casp i la noblesa catalana*. Barcelona: Curial, 1982.
- TOCK, Benoît-Michel. «L'image des veuves dans la littérature médiolatine belge du VIIIe au XIIe siècle». A: PARISSÉ, Michel. *Veuves et veuvage dans le haut Moyen Âge*. París: Picard, 1993, p. 37-48.
- VIERA, David J. «Francesc Eiximenis y el homicidio de la mujer adúltera». *Estudios Franciscanos*, núm. 79 (1978).
- «Els "exempla" de Francesc Eiximenis». *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, vol. XLIX (2004), p. 103-120.
- VIERA, David J.; PIQUÉ, Jordi. *La dona en Francesc Eiximenis*. Barcelona: Curial, 1987.
- VILLENA, Isabel de. *Llibre anomenat Vita Christi*. Ed. a cura de Ramon Miquel i Planas. Barcelona: Miquel Rius, 1916.
- *Protagonistes femenines de la «Vita Christi»*. Ed. a cura de Rosana Cantavella i Lluïsa Parra. Barcelona: La Sal, 1987.
- VINYOLES, Teresa. *Les barcelonines a les darrerries de l'edat mitjana*. Barcelona: Fundació Vives Casajuana, 1976.
- «El pressupost familiar d'una mestressa de casa barcelonina per l'any 1401». A: *La societat barcelonina a la baixa edat mitjana: Acta Mediaevalia*. Annex I. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1983, p. 101-112.
- *La vida quotidiana a Barcelona vers 1400*. Barcelona: Fundació Vives Casajuana, 1986.
- WEBSTER, Hill (ed.). *Francesc Eiximenis. La societat catalana al segle XIV*. Barcelona: Edicions 62, 1967.
- YSERN LAGARDA, Josep Antoni. «Notes sobre la creativitat literària de Francesc Eiximenis en l'ús d'exempla». A: *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, vol. XXIX (*Homenatge a Arthur Terry*, núm. 3). Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999, p. 5-37.